

kirlere sahip olduklarını, hatta Mürciîlik'le ilgili çalışmalarını başlattıklarını söylemek mümkündür (krş. Laoust, s. 29). Bununla birlikte Hasan b. Muhammed'in *Kitâbü'l-İrcâ'*'dan dolayı hayli tenkit aldığı ve, "Keşke ölseydim de bu kitabı yazmasaydım" dediği de rivayet edilmektedir (İbn Sa'd, V, 328).

Hasan b. Muhammed'e, Kaderiyye'ye karşı sorular ve cevapları ile fikhî konulardaki görüşlerini yansıtan bir eser daha nisbet edilir. Muhtemelen İbnü'l-Eş'as isyanından önceki dönemde kaleme alınan, Allah'ın kudreti, iradesi, insan hürriyeti gibi meselelerle ilgili bu risâle sonraki kaynaklarda kısmen nakledilmiştir (Hâdî - İlelhak Yahyâ b. Hüseyin, II, 118 vd.; Ess, *Anfänge Muslimischer Theologie*, Arapça metin, s. 11-37).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, V, 328; Halife b. Hayyât, *eş-Tabakât* (Zekkâr), II, 598-599; a.mlf., *et-Târîh* (Ömerî), s. 325; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 305; V, 187; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukâşe), I, 216; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 516; Hâdî - İlelhak Yahyâ b. Hüseyin, *Kitâbü'r-Red ve'l-ihticâc 'ale'l-Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye* (nşr. Muhammed Amâre, *Resâ'ilü'l-'adl ve't-tevhîd* içinde), Kahire 1971, II, 117-318; Taberî, *Târîh* (de Goeje), II, 260, 279; Eş'arî, *Ma'kâlât* (Ritter), s. 20; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, Beyrut 1927, XIV, 269; Şehristânî, *el-Mîlel* (Kilânî), I, 146; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, IV, 589-594; İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğâ* (nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1959-64, VIII, 120; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 316-323; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 81-100*, s. 331-334; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ'*, IV, 130-131; a.mlf., *el-'İber*, Beyrut 1985, I, 87; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 140, 185; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 320-321; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 121-122; H. Bannig, *Muhammed İbn al-Hanaftiya* (doktora tezi, 1909, Erlangen Üniversitesi), Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, s. 75; Sezgin, *GAS*, I, 594-595; W. Madelung, *Der Imam al-Qasim b. Ibrahim und die Glaubenslehre der Zaidete*, Berlin 1965, s. 228-230, 241; H. Laoust, *Les schismes dans l'Islam*, Paris 1977, s. 29; J. van Ess, *Anfänge Muslimischer Theologie*, Beyrut 1977, s. 1-112, Arapça metin, s. 11-37; a.mlf., "Das Kitab al-Irga des Hasan b. Muhammad b. al-Hanafiyya", *Arabica*, XXI, Leiden 1974, s. 20-52; a.mlf., "Hasan b. Muhammed", *El² Suppl.* (Ing.), s. 357-358; M. Cook, *Early Muslim Dogma*, Malta 1981, s. IX, 6 vd., 13, 23-26, 31, 36-40, 41, 43, 68-88, 89 vd., 94, 99, 137-144, 159 vd., ayrıca bk. İndeks, s. 226-228, 232; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 157; Sönmez Kutlu, *Mürce ve İtikadî Görüşleri* (yüksek lisans tezi, 1989, AÜ İlahiyat Fakültesi), s. 48, 90-96.

HASAN b. MUHAMMED b. KALAVUN

(حسن بن محمد بن كالون)

el-Melikü'n-Nâsir Nâsırüddîn
Ebü'l-Meâlî Hasen b. el-Melikü'n-Nâsir
Muhammed b. Kalâvûn es-Sâlihî
(ö. 762/1361)

Memlük sultanı
(1347-1351, 1354-1361).

735 (1334-35) veya 736 yılında doğdu. Önceleri Kumârî adıyla biliniyordu; tahta geçeceği sırada nâibine asıl adının Hasan olduğunu söyledi ve o tarihten itibaren kendi arzusu üzerine bu isimle anıldı. Kardeşi el-Melikü'l-Muzaffer I. Hacc b. Muhammed'in öldürülmesinden sonra Mısır'daki Abbâsî Halifesi Hâkim-Biemrillâh, Kâdilkudât İzzeddin İbn Cemâa el-Makdisî, Kâdilkudât Alâeddin et-Türkmânî, Kâdilkudât Takıyyüddin b. İzzeddin Ömer, Kadî Şehâbeddin İbn Fazlullah el-Ömerî gibi seçkin kişilerin de katıldığı cülûs merasiminde el-Melikü'n-Nâsir lakabıyla sultan ilân edildi (14 Ramazan 748/18 Aralık 1347). Fakat henüz çocuk yaşta olduğu için saltanatının ilk yıllarında ülke başta nâib-i saltanat Bayboğa olmak üzere Şeyhûn el-Ömerî, vezir ve üstâdüddâr Mencek el-Yûsufî, Elçiboğa el-Muzafferî, Tâz b. Tutgay en-Nâsirî ve Argun el-İsmâilî gibi emirler tarafından yönetildi. Bu dönemde dikkati çeken belli başlı olaylar, emirler arasındaki nüfuz mücadelesiyle 749'da (1348) Asya'dan gelerek Mısır ve Avrupa'da çok etkili olan veba salgınıdır.

Sultan Hasan 751'de (1350) kadılar tarafından reşid ilân edilince Bayboğa'nın hacda, Şeyhûn'un da bir av partisinde olmasından istifadeyle iktidarı kendi eline alıp emirleri kontrol altında tutmaya karar verdi ve bu maksatla en nüfuzlularını tutuklattı. Ancak emirler yoğun bir mücadele başlattılar ve 17 Cemâziyelâhîr 752'de (11 Ağustos 1351) onu tahttan indirerek yerine el-Melikü's-Sâlih lakabıyla kardeşi Selâhaddin'i geçirdiler. Fakat Selâhaddin, üç yıl üç ay sonra Şeyhûn başkanlığındaki bir grup emir tarafından hal'edilerek tahta, Abbâsî Halifesi Mu'tazid-Billâh ile dört mezhep kadısının da katıldığı bir törenle tekrar Hasan çıkarıldı (2 Şevval 755/20 Ekim 1354). Sultan Hasan'ın bu ikinci saltanat döneminde yine Emir Şeyhûn el-Ömerî nâib-i saltanatlığa ve onun yakın adamı el-Emirü'l-kebir Sargatmış en-Nâsirî de re'sü nevbeti'l-ümerâliğe getirildi ve devlet bu ikisi-

nin idaresine bırakıldı; ancak emirler arasındaki mücadele sürüyordu. Bu sırada bir hıristiyan donanması Safed'i kuşatıp ele geçirdiyse de Dimaşk'tan gönderilen kuvvetler şehri geri almayı başardı (1356). Ertesi yıl Emir Şeyhûn sultanın bir memlûkü tarafından yaralandı ve yaklaşık iki ay sonra da öldü. Bunun üzerine sultan, memlûklerinin desteğiyle onun sağ kolu olan Sargatmış'ı tutuklatarak ülkenin yönetimine hâkim oldu (1357).

Küçük Ermeni Krallığı ile mücadele eden Sultan Hasan 1360'ta Kilikya'daki bazı kaleleri fethetti. Aynı yıl Mekke'de bulunan Memlûk birlikleri şerifin adamlarının saldırısına mâruz kaldı ve ağır kayıplar verdi. Hasan bunun intikamını almak ve şeriflerin Mekke'deki idaresini sona erdirmek üzere yoğun bir hazırlığa başladıysa da Emir Seyfeddin Yelboğa ile aralarının açılması yüzünden buna imkân bulamadı. Sultan Hasan koyduğu ağır vergiler sebebiyle kısa sürede halkın desteğini kaybetti ve maaşlarının azaltıldığını ileri süren Yelboğa gibi nüfuzlu emirlerle anlaşmazlığa düştü. 762'de (1361) Cize'de bulunduğu sırada ayaklanan Yelboğa yapılan savaşta galip geldi. Sultan geceleyin Kal'atülcebel'e sığındı ve buradan Aydemir ed-Devâdârî ile birlikte bedvî kıyafetine girip Suriye'ye kaçarken yolda yakalanarak Yelboğa'ya teslim edildi. Yelboğa her ikisini de öldürttü (9 Cemâziyelevvel 762/17 Mart 1361 veya 2 Cemâziyelâhîr 762/9 Nisan 1361). Yerine yegeni el-Melikü'l-Mansûr Selâhaddin Muhammed I. Haccı geçti.

Sultan Hasan reâyâyı seven, zeki, cesur, cömert, ileri görüşlü, vakur, tesirli konuşan, hayır ve hasenatı bol bir hükümdardı. Âlim ve fakihlere yakınlık gösterir, onların toplantılarına katılırdı. Birinci saltanatından sonra hapse atıldığında kendini ilme vermiş ve Beyhaki'nin *Delâ'ilü'n-nübüvve*'sini istinsah etmişti (İbn Hacer, II, 40). İmar faaliyetlerine de önem veren Sultan Hasan Mekke ve Medine'ye çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Ayrıca Kahire'de yaptırdığı medrese ve camiden meydana gelen külliyesi Memlûk mimarisinin en güzel örneklerinden biridir (bk. SULTAN HASAN KÜLLİYESİ). Sultan Hasan'ın müslümanların takdirini kazanan davranışlarından biri de Kiptiler'i nâzirü'l-ceyş, nâzirü beyti'l-mâl ve nâzirü'l-cevâfî gibi önemli görevlerden uzaklaştırıp buralara İslâm âlimlerini tayin etmesidir. Eğlenceden ve müzik dinlemekten hoşlanan, mal toplamaya düşkün olan sultan Ahmed, Kâsım, Ali, İskender, Şa'bân,

İsmâil, Yahyâ, Mûsâ, Yûsuf ve Muhammed adlarında on oğlu ve altı kızı olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Safedî, *el-Vâfi*, XII, 266-267; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIV, 224-278; Makrîzî, *el-Hıta*, II, 240; a.m.f., *es-Sülûk*, II/3, s. 546, 551, 744, 745, 762, 841, 843, 844, 847, 856, 862, 905, 930; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 38-40; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, X, 178-338; a.m.f., *el-Menhelü's-şâfi*, V, 125-132; İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zühûr*, I, 519; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 233-234; G. Wiet, *Cairo: City of Art and Commerce* (trc. S. Feiler), Norman - Oklahama 1964, s. 138 vd.; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 80-81; Kâzım Yaşar Koprman, "Memlükler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1987, VI, 493-495; İsmail Yiğit, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlükler*, İstanbul 1991, VII, 86-89; Hasan Abdülvehhâb, *Târîhu'l-mesâcidi'l-eşeriyye*, Kahire 1993, I, 135-181; K. V. Zetterstéen, "Nâsir", *IA*, IX, 90-91; J. Wansbrough, "Hasan", *EP*² (İng.), III, 239-240; J. M. Rogers, "Kâhira", a.e., IV, 431-432; P. M. Holt, "Nâsir Hasan", a.e., VII, 992-993.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

HASAN NİZÂMÎ

(حسن نظامی)

Sadrüddîn Hasen b. Nizâmî-i Arûzî
(ö. 626/1229 [?])

Tâcü'l-me'âşir adlı
eseriyle meşhur olan tarihçi.

VI. (XII). yüzyılın sonlarında Nişâbur'da doğdu. Babası, İran edebiyatının tanınmış simalarından Nizâmî-i Arûzî'dir. Hasan Nizâmî, şeyhi Muhammed Kûffî'nin tavsiyesiyle Gurlu Muizzüddin Muhammed b. Sâm'ın hâkimiyetindeki Gazne'ye gitti. Burada bir süre kaldıktan sonra rahatsızlığı sebebiyle Kutbüddin Aybeg'in ele geçirdiği Delhi'ye göç etti. Delhi'de Sadr-ı Alâ Şerefülmülk ile tanıştı ve onun himayesine girip saraya intisap etti. Kutbüddin Aybeg'in bazı seferlerine katıldı. Aybeg'den sonra İltutmış'ın da ilgisini çekti ve himayesine mazhar oldu. Saraya yakınlığı, fetihlere katılan kumandan ve askerlerle temasları, yazmakta olduğu tarih kitabı için ona önemli malzeme sağlamıştır. Hasan Nizâmî'nin ne zaman ve nerede vefat ettiği bilinmemektedir. 614'te (1217) öldüğünü ileri sürenler bulunduğu gibi, eserinde Abbâsî halifesi tarafından Şemseddin İltutmış'a gönderilen elçilik heyetine dair mâlumat vermesine dayanarak 626'da (1229) vefat ettiğini söyleyenler de vardır.

Hasan Nizâmî'nin 602 (1206) yılında, saraydaki dostlarının teşvikiyle Sultan

Muizzüddin Muhammed ve Kutbüddin Aybeg'in başarılarını anlatmak üzere yazmaya başladığı *Tâcü'l-me'âşir fi't-târîh* (*Tâcü'l-me'âşir fi ahvâli mülûki'l-Hind*) adlı Farsça eseri oldukça ağıdalı bir dille kaleme alınmıştır. Müellif eseri önce Arapça olarak yazmaya karar vermiş, ancak Hindistan'da Farsça daha yaygın olduğundan bu dili tercih etmiştir. Eser Delhi Sultanlığı'nın ilk resmî tarihidir; Muizzüddin'in Ecmîr'i fethiyle (588/1192) başlar ve Nâsirüddin Muhammed'in Lahor valiliğine tayiniyle (614/1217) sona erer. Ancak British Museum'daki nüsha (Or. nr. 2047) 626 (1229) yılına kadar gelmektedir. Üç Delhi sultanının, Muizzüddin Muhammed b. Sâm (1192-1206), Kutbüddin Aybeg (1206-1210) ve Şemseddin İltutmış'ın (1210-1235) devriyle ilgili bilgi ihtiva eden eser Muizzüddin'in himayesinde yazılmaya başlanmış, onun ölümünden sonra Aybeg'in himayesinde yazımı sürdürülmüştür. Eser, özellikle Aybeg hakkında başka kaynaklarda bulunmayan önemli bilgiler ihtiva eder.

Tâcü'l-me'âşir, dönemin sosyal ve kültürel hayatı üzerinde durmakta, bilhassa günlük hayatta kullanılan her çeşit malzeme ve aletle ilgili olarak verdiği bilgiler XIII. yüzyılda Hindistan'ın içinde bulunduğu şartları ortaya koymaktadır. Eser bir bütün olarak ele alındığı takdirde bir tarih kitabı değil askerî seferleri ihtiva eden bir "fetihnâme" olarak değer-

lendirilebilir. Hasan Nizâmî olayları yazarken objektif kalamamışsa da eseri Hindistan ve Afganistan tarihi açısından önemli bir kaynaktır. Berenî, *Tâcü'l-me'âşir*i Delhi tarihi hakkında yazılmış en güvenilir eserler arasında zikreder.

Tâcü'l-me'âşir'in British Museum (Or. nr. 2047), Süleymaniye (Ayasofya nr. 2991; Fâtih, nr. 4204) ve Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmed, nr. 2637) kütüphanelerinde çeşitli nüshaları bulunmaktadır. H. M. Elliot ile J. Dowson eseri özet halinde İngilizce'ye çevirmişlerdir ("Taju'l-Maasir of Hasan Nizami", *The History of India*, II, 204-243).

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-me'âşir*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4204; Berenî, *Târîh-i Firûzşâhî* (nşr. Seyyid Ahmed Han), Kalküta 1862, s. 14; "The Taj-ul-Maathir: Its Historical Aspect", *Proceedings of the Idara-i Maarif-i Islamia Second Session Held at Lahore: 10th, 11th and 12th April 1936*, Lahore 1938, s. 69-87; Storey, *Persian Literature*, I/1, s. 493-495; Mohibul Hasan, *Historians of Medieval India*, New Delhi 1968, s. 169; S. B. P. Nigam, *Nobility under the Sultans of Delhi A D 1206-1398*, Delhi 1968, s. 11-12; K. A. Nizami, *On History and Historians of Medieval India*, New Delhi 1983, s. 55-70; H. M. Elliot - J. Dowson, *The History of India*, Delhi 1990, II, 204-243; Hasan Askari, "Taj al-Ma'athir of Hasan Nizami", *Patna University Journal*, XVIII/3, Patna 1963, s. 49 vd.; E. Berthels, "Nizâmî", *EP*² (İng.), VIII, 81; I. H. Siddiqui, "Hasan Nizâmî", *EP*² Suppl. (İng.), s. 359-360.

ENVER KONUKÇU

Hasan Nizâmî'nin *Tâcü'l-me'âşir* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2991)

